

Kvirin Vasilj o »skraćenom svijetu« Miroslava Krleže*

DRAŽENKO TOMIĆ

Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

UDK 1 Vasilj, K.
821.163.42.09 Krleža, M.
82:1
111.852(497.5)"19"
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 3. 12. 2018.
Prihvaćen: 29. 1. 2019.

Sažetak

Kvirin Vasilj (1917–2006) hrvatski je filozof koji se usredotočio na čovjekovu egzistenciju sa svim njezinim izazovima, kako fizičkim tako i metafizičkim. Miroslav Krleža (1893–1981) hrvatski je pisac, istaknuta figura u modernoj hrvatskoj književnosti. Iako su bili suvremenici, vrlo je vjerojatno da se nikad nisu susreli. Iz onog što je Vasilj napisao o Krleži slijedi da je pročitao dobar dio Krležinih djela, posebno njegovu liriku. Krleža vjerojatno nije ništa pročitao od Vasiljevih šestotinjak bibliografskih jedinica, kako zbog nedostupnosti njegovih djela u Jugoslaviji tako možda i zbog ideoloških razloga.

Vasilj Krležu prvi put spominje u osvrtu što ga je napisao za čikaški tjednik *Danica* u svibnju 1952. godine, dok ga u dostupnim objavljenim radovima posljednji put spominje 1998. godine. Krležino djelo najviše ga je zaokupljalo u 1980-im. Vasilj nije poduzeo neku sustavnu književno-kritičku analizu Krležinih djela, ali je objavio tri eseja s Krležom kao referentnom točkom: »Veličina i bijeda čovjeka – skraćeni svijet M. Krleže« (1956), »U očajnome svijetu Miroslava Krleže« (1973) i »O Krležinu nebu« (1979).

U ovom se članku Vasiljevu odnosu prema Krleži pristupa problemski, a ne kronološki. Iz Vasiljeve se perspektive zasebno obrađuju umjetnička i ideološka dimenzija Krležina djela.

U svojoj estetici *Ljepota i umjetnost*, ali i drugdje, Vasilj priznaje Krleži da njegovi stihovi dotiču sudbinu čovjeka, čak i pjesmi *Plameni vjetar*, čiju poruku osporava, priznaje tehničku dotjeranost, a jednom njegov umjetnički stil naziva »rokokoom«.

---

* O ovoj sam temi pod naslovom »Filozof i stvaralac – Kvirin Vasilj (1917–2006) i Miroslav Krleža (1893–1981)« izlagao na simpoziju »Filozofija i stvaralaštvo« u organizaciji Hrvatskoga filozofskog društva, Zagreb, 13–15. prosinca 2018.

S druge strane, Vasilj redovito upozorava na ideološku podlogu Krležinih djela: ograničeni marksistički humanizam. On kritizira Krležine prigovore religiji, napose njegovo uvjerenje da je »vjera u Božje biće neizravan uzrok socijalne bijede u ljudskom društvu«. Posebno se čudi *Pjesmi iz hrvatske krčme*, gdje Krleža Boga naziva tiraninom. Među buntovnim i nesređenim porukama pjesme *Plameni vjetar* Vasilj uočava da Krleža ne izražava nikakvu sućut prema »piramidama mrtvih domobrana«. Uz Krležinu dramu *Don Quijote* Vasilj primjećuje da se Krležin junak bori protiv srednjovjekovnih strašila, umjesto protiv totalitarizama 20. stoljeća. K tomu, Krleža bez zadržke veliča Lenjina, Staljina, Broza, ljude koji su – iz Vasiljeve perspektive gledani – veliki tirani 20. stoljeća.

Možda najpotpunije Vasiljevu ocjenu Krležina djela izriče njegov zaključak iz 1986. godine: »Ono, što daje ljudsku vrijednost Krležinim djelima, to su iskre ljudske transcencije; ono, što im je priječilo, da postanu najviša ljudska vrijednost, to je nijekanje čovjekove transcencije.«

Ključne riječi: Kvirin Vasilj, Miroslav Krleža, filozofska kritika književnog teksta

0. Uvod

Kvirin Vasilj (1917–2006) hrvatski je filozof koji je veći dio života proveo u inozemstvu (SAD) gdje je i nastala glavčina od njegovih dvadesetak knjiga i šestotinjak bibliografskih jedinica.¹ Miroslav Krleža (1893–1981) istaknuta je figura u modernoj hrvatskoj književnosti. Ne nalazimo podatak o tom da su se Kvirin Vasilj i Miroslav Krleža ikada susreli. Ipak, iz Vasiljevih knjiga i članaka stječe se dojam da je on nerijetko posezao za Krležinim djelima i da je pročitao čitav, njemu dostupan, Krležin opus. Prvi je njegov osvrt na djelo Miroslava Krleže objavljen u čikaškom tjedniku *Danica* u svibnju 1952. godine. Inače, u 1950-im Krležu spominje barem u tri svoja djela, u 1970-im barem u sedam djela, u 1980-im barem u deset djela, a u 1990-im barem u šest djela. Krleža je u Vasiljevim djelima posljednji put spomenut 1998. (s tim da valja imati na umu da su Vasiljeva mostarska i zagrebačka izdanja iz devedesetih godina prošlog stoljeća barem dijelom prerađena prijašnja djela).²

Tri Vasiljeva članka u naslovu spominju Krležu i to u zanimljivom kontekstu: »skraćeni svijet«, »očajni svijet«, »Krležino nebo«.³ U članku »Veličina i

¹ Usp. Draženko Tomić, »Prinos potpunoj bibliografiji Kvirina Vasilja«, *Hum* 3 (2007), pp. 117–151; Draženko Tomić, »Lik u djelu – fra Kvirin Vasilj«, *Hercegovina franciscana* 4/1 (2008), pp. 126–160.

² Vidi Bibliografski prilog »Kvirin Vasilj o Miroslavu Krleži« pridodan ovom članku.

³ Kvirin Vasilj, »Veličina i bijeda čovjeka – skraćeni svijet M. Krleže«, *Danica* (Chicago) 36/51–52, 19. 12. 1956, pp. 6–7; Kvirin Vasilj, »U očajnom svijetu Miroslava Krleže«, *Hrvatski kalendar* 30 (1973), pp. 131–137; Kvirin Vasilj, »O Krležinu nebu«, *Hrvatska revija* 29 (1979), pp. 121–123. Ti su članci objavljeni u: Kvirin Vasilj, *Religija i nereligija: rasprave i članci*, priredio Draženko Tomić (Zagreb: Glas Koncila, 2015), pp. 302–338.

bijeda čovjeka – skraćeni svijet M. Krleže« (1956) Vasilj se referira na izvatke iz Krležinih ratnih i međuratnih zapisa objavljene u zagrebačkom časopisu *Republika* (1954).⁴ Tu Vasilj dokazuje nadmoć kršćanski shvaćene povijesti nad Krležinim shvaćanjem povijesti, ukazuje na okljaštrenost ateističkog poimanja čovjeka kao isključivo fizičkog čovjeka, kao i na totalitarizam u koji takvo shvaćanje čovjeka vodi. U članku »U očajnome svijetu Miroslava Krleže« (1973) izlaže svoja razmišljanja nad fragmentima iz Krležina dnevnika 1967. godine objavljenima u *Forumu* 1972. godine. U članku »O Krležinu nebu« (1979) Vasilj govori o ateizmu kao najvećem otuđenju ljudske osobe i o nekim prigovorima religiji.

Vasiljevima o Krleži ovdje se pristupa problemski, a ne kronološki, i to iz nekoliko razloga. Vasilj u svojim radovima minimalno rabi kritički aparat pa otud nije uvijek sasvim jasno na koje Krležino djelo upućuje. K tom, Krležu najčešće spominje fragmentarno. Konačno, Vasiljev stav o Krležinoj ideološkoj orijentaciji je relativno konstantan, bez naznaka moguće 'abolicije' s Vasiljeve strane, što je posebno izraženo u članku napisanom 1980. povodom 30. obljetnice izlazenja *Hrvatske revije*,⁵ a usprkos nekim Krležinim nesporno nacionalnim istupima, kao što su: iniciranje izložbe »Zlato i srebro Zadra« (1951), potpisivanje *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika* (1967), kontinuitet pisanja o hrvatskim velikanima (Starčeviću, Supilu, Radiću i drugima) i obilata zastupljenost Hrvata u poslijeratnim enciklopedijama Jugoslavenskoga leksikografskoga zavoda, s čim je povezano i Krležino postupno produbljivanje shvaćanja specifičnog doprinosa crkvenih ljudi u prošlosti.

Čini se kako je malo vjerojatno da je Krleža pročitao bilo što od Kvirina Vasilja, kako zbog praktičnih razloga (nedostupnost Vasiljevih knjiga na jugoslavenskom tržištu) tako i zbog onih ideoloških. Vasilj u Krleži vidi reprezentativnog predstavnika umjetničke strane marksizma pa druge književnike te provenijencije gotovo ni ne spominje. Iako ne postoji neka Vasiljeva sustavna književno-kritička analiza Krležinih djela, postoje brojne Vasiljeve ocjene o Krleži, koje su, ovdje će se pokazati, sa svoje estetske strane pretežno afirmativnog karaktera. Druga kritika, pa donekle i ona izrečena s filozofske i moralno-teološke pozicije, pa i pozicije kršćanskog personalizma, nosi pečat vremena u kojem je nastala.

⁴ Vasilj se ovdje načelno referira na Krležine zapise iz godina 1914–1917, 1919–1921. i 1933. objavljene u časopisu *Republika*. Usp. Vasilj, »Veličina i bijeda čovjeka« (1956), pp. 6–7. Miroslav Krleža, »Zapisi iz godine tisuću devetstotina petnaeste, šesnaeste i sedamnaeste«, *Republika. Časopis za književnost i umjetnost* 10/1 (1954), pp. 1–48. i susljedni brojevi.

⁵ Kvirin Vasilj, »Trideset godina *Hrvatske revije* (1951.–1980.)«, *Hrvatska revija* 30/4 (1980), pp. 596–604.

1. O umjetničkoj dimenziji Krležinog opusa

Kvirin Vasilj zapaža kako se Miroslav Krleža okušao u različitim vrstama književnog stvaranja te kako je uz ostalo napisao i »nekoliko pjesama iznadprosječne vrijednosti«,⁶ tako da i sam Solženjicin (1918–2008) možda nije posjedovao veći umjetnički talent nego li Krleža, smiono kaže Vasilj na drugom mjestu.⁷ U knjizi *Ljepota i umjetnost*, dok raspravlja o esetičkim pitanjima, Vasilj za Krležinu *Pjesmu mrtvome čovjeku* (1919) kaže da je estetski vrijednija od Ujevićeve pjesme *Svetkovina ruža*:

»Stoga držim, da je Krležina pjesma: *Pjesma mrtvome čovjeku* estetski vrijednija od Ujevićeve pjesme: *Svetkovina ruža*, makar njihova sjetilna komponenta sama po sebi sadržavala istu estetsku vrijednost. Volimo ruže, ali još više cijenimo čovjeka. Čovjek nas i njegova sudbina mnogo više zanimaju od cvijeća i biljaka.«⁸

Vasilj i inače ne skriva kako mu se Krležina i Šimićeva poezija više sviđaju od npr. Wiesnerove i Ujevićeve zato što dublje zahvaćaju u sudbinu čovjeka, makar se i ne slagao s njihovim uvjerenjima.⁹ A na drugom mjestu dodaje: »glazba su i lirika njegovih riječi impozantne, makar i ne bile građene po svim zakonima kontrapunkta.«¹⁰ »Krleža je posjedovao bogatu, ali neukročenu, hirovitu i divlju maštu, u koje se mutne poslove neki logični i izgrađeni razum nije puno miješao.«¹¹

O Krležinu umjetničkom stilu općenito, u nekom drugom kontekstu, Vasilj govori kao o »rokoko stilu«.¹² U knjizi *Filozofija života* komentira stih iz pjesme *Snijeg* (1931), i to onaj koji počinje riječima »U bijeloj umnoj tišini <...>«, nalazeći kako pjesnik u otapanju snijega nazire ljudsku prolaznost. S obzirom na stil pjesme, čini mu se kako stih »Mislim, da sve to neće dugo trajati <...>«

⁶ Kvirin Vasilj, *Filozofija života* (Zagreb: K. Krešimir, 1994), p. 47.

Nadalje u bilješkama: Vasilj, *Filozofija života* (1994).

⁷ Usp. Kvirin Vasilj, »Umjetnost i čudorednost«, *Hrvatski kalendar* 32 (1975), pp. 54–61, na p. 61.

⁸ Kvirin Vasilj, *Ljepota i umjetnost* (Chicago–Roma–Zürich–Toronto: Ziral, 1979), p. 135. Nadalje u bilješkama: Vasilj, *Ljepota i umjetnost* (1979).

⁹ Usp. Vasilj, *Ljepota i umjetnost* (1979), p. 141.

¹⁰ Kvirin Vasilj, *Čovjek, njegova veličina i njegova bijeda* (Mostar: ZIRAL, 1998), p. 23. Nadalje u bilješkama: Vasilj, *Čovjek, njegova veličina i njegova bijeda* (1998).

¹¹ Kvirin Vasilj, »Povijesno-estetska studija fra Raspudića o 'Gospinu plaču' Nuićeva molitvenika«, *Hrvatska revija* 39 (1989), p. 345.

¹² Usp. Kvirin Vasilj, *Kruh naš svagdašnji* (Chicago: ZIRAL, 1990), p. 21; Kvirin Vasilj, »Apsolutno ništa«, *Hrvatski katolički glasnik* 42/7 (1983), pp. 195–196.

Nadalje u bilješkama: Vasilj, *Kruh naš svagdašnji* (1990).

nije baš originalan, tj. prozan je te bi bilo bolje ispustiti ga. Uz to, završni stih bio bi milozvučniji kad bi glasio: »<...> da sam i ja tu prošao i bio«. ¹³

Vasilj estetski uživa u Krležinoj pjesmi *Seoska crkva* (1931) i uvijek je iznova rado čita:

»Mrtvi sveci, trule knjige, boga nema.
Mekeću ovce iz crkvenog trijema.«

Jednostavna je, puna lirske ljepote i ugođaja. Sâm se doduše ne slaže s Krležom o smislu života i svijeta, ali shvaća da Krleži, koji ne vjeruje u transcendentni život, vjera u besmrtnost ljudskoga duha sličí »akustici groba, ljepoti umornog užitka«. Uvjeren je kako ta pjesma Krleži ne bi tako dobro uspjela da je, želeći se nekom svidjeti, pisao pjesmu o vjeri i nadi, znači protiv svog uvjerenja. ¹⁴ I nastavlja:

»Što više da je Krleža bio vjernik ali bez pravoga umjetničkoga talenta, njegova pjesma ne bi imala estetske vrijednosti, premda bi se tada njegovo mišljenje možda slagalo s mojim.« ¹⁵

I na drugom mjestu: »ne sviđa [mi se] religiozna lirika, ako je površna i plitka, makar bila u sebi prostodušna i iskrena.« ¹⁶ Da se ne ostavi mjesta mogućoj zabuni, izrečene Vasiljeve ocjene valja dopuniti njegovom tvrdnjom kako je ljubav (pa i biblijska) ona koja povećava sposobnost čovjekova stvaralaštva, pa bi i Krležina djela bila daleko vrjednija da ga je nadahnjivao opći humanizam (kao Solženjicina) nego li, kako kaže, onaj ograničeni marksistički:

»Da se Miroslav Krleža nije tako jednostrano i stranački opredijelio za marksizam i marksiste, – nedavno je on pišući u *Forumu* upravo o cijeni umjetničkih djela iskreno priznao i napisao, da nam nedostaje biblijska ljubav, – on bi bio stvorio daleko vrijednija djela po svojoj duhovnoj komponenti, jer bi ga iskrena ljubav prema čovjeku [u]opće bila nadahnula uzvišenijim idejama i plemenitijim osjećajima od t. zv. marksističkoga ograničenog humanizma. A. Solženicin postao je pisac univerzalnog značenja i privlačivosti, jer se u svojim djelima nadahnjivao dubokom ljubavi i pravdom prema čovjeku. Pa ipak možda on ne posjeduje veći umjetnički talenat od Krleže. Prava je ljubav jedina vatra, od kojega ljudski duh gori trajno, a da nikada ne sagori.« ¹⁷

¹³ Usp. Vasilj, *Filozofija života* (1994), pp. 47–48.

¹⁴ Usp. Vasilj, *Ljepota i umjetnost* (1979), p. 139; Vasilj, »O Krležinu nebu« (1979), p. 122.

¹⁵ Vasilj, *Ljepota i umjetnost* (1979), p. 174.

¹⁶ Vasilj, *Ljepota i umjetnost* (1979), p. 141.

¹⁷ Vasilj, »Umjetnost i čudorednost« (1975), pp. 60–61.

Uz ljubav kao najveći stvaralački čin, uzvišenu ljubav koja razvija i nadahnjuje umjetnika, Vasilj spominje i moralnu čistoću kao preduvjet unutarnje slobode i preduvjet čitljivosti umjetničkog djela od strane svih ljudi:

»Unutarnju slobodu svoga bića postizemo ostvarivanjem čudorednoga čovjeka. Tada će umjetničko nadahnuće postići posve spontano svoje univerzalno značenje, ono ne će biti ni provincijsko, partijsko, nacionalističko ili šovinističko, kao da se radi o nekome političaru, a ne umjetniku, koji svojom bezuvjetnom vjernosti jednoj stranci odaje samo svoju ograničenost i neobjektivnost.«¹⁸

Krležinu pjesmu *Plameni vjetar* (1918) Vasilj donosi u svojoj knjizi *Ljepota i umjetnost*. Nalazi da je tehnički dotjerana, ali da je Krleža kojim slučajem napisao jedino tu pjesmu, ona mu svojom pjesničkom formom ne bi donijela slavu. Međutim, pjesnički doseg pjesme *Plameni vjetar* umanjuje njezin pretežno proturječan dojam koji proizvodi njezina duhovna komponenta. Vasilj je naziva »ludom pjesmom«.¹⁹ Među najbolje Krležine pjesme po Vasiljevu mišljenju zasigurno ne spada ni *Pjesma iz hrvatske krčme*, koju donosi u knjizi *Sloboda i odgovornost*, uvjeren doduše da veliki pjesnik može napisati dobru pjesmu i o hrvatskoj krčmi.²⁰

Vasilj je spreman Krležinim djelima priznati uspon do određenog stupnja nadsjetilnih ideala:

»Ono, što daje ljudsku vrijednost Krležinim djelima, to su iskre ljudske transcendencije; ono, što im je priječilo, da postanu najviša ljudska vrijednost, to je nijekanje čovjekove transcendencije.«²¹

Na nekim drugim mjestima, kad promišlja neke Krležine evolucionističke tvrdnje (o psu, majmunu i čovjeku), Vasilj zaključuje: ukoliko autor nema u sebi izgrađen afirmativan odnos prema transcendenciji, ne mogu to imati ni njegovi likovi, odnosno ukoliko i pokazuju takve tendencije onda su to samo neki njihovi instinktivni podražaji.²² To dodatno potkrepljuje pozivanjem na pjesmu *Seoska crkva*.²³

¹⁸ Vasilj, *Ljepota i umjetnost* (1979), pp. 178–179; Kvirin Vasilj, »'Hrvatska revija' dokazuje veličine Hrvatske«, *Danica* 32/21, 21. 5. 1952, pp. 5 i 7.

¹⁹ Usp. Vasilj, *Ljepota i umjetnost* (1979), p. 178.

²⁰ Usp. Kvirin Vasilj, *Sloboda i odgovornost. Čudoredni zakon* (Rim: Izdanja Ranjeni labud, 1972), p. 129.

Nadalje u bilješkama: Vasilj, *Sloboda i odgovornost. Čudoredni zakon* (1972).

²¹ Kvirin Vasilj, »O sofizmu poredbe i nekim drugim sofizmima«, *Hrvatska revija* 36/3 (1986), p. 431.

²² Kvirin Vasilj, »Trideset godina *Hrvatske revije*« (1980), p. 601; usp. Kvirin Vasilj, »Kršćani i marksisti i ideja njihove suradnje. Ljudska osoba i zakon njezine transcendencije«, *Hrvatska revija* 31/1 (1981), pp. 56–67.

²³ Vasilj, »O Krležinu nebu« (1979), p. 123.

Iako Vasilj stvarno nastoji istaknuti estetsku dimenziju Krležinih djela, on naglašava da je Krležu uživao neke privilegije u vrijeme komunističkog jed-noumlja u Jugoslaviji,²⁴ pa i to da je možda bio donekle i nekritički uzvisivan od strane marksista:

»Krležu, kada bi bio dosljedan sam sa sobom i vjeran samom sebi, osudio bi njihovo slavljenje i hvaljenje svih svojih vlastitih književnih djela kao duboko prožeto i motivirano klasnim interesima, a ne univerzalnom i trajnom istinom društvene i estetske naravi, jer to čini i provodi jedna obična, sitna i privilegirana manjina hrvatskog naroda. Stoga ovdje nije dopušteno uzimati dio za cjelinu pa pisati, kako se sav hrvatski narod ponosi Krležinim pisanim djelima, jer to stvarno nije istina, a to se protivi i duhu Krležina pisanja.«²⁵

2. O ideološkoj dimenziji Krležina opusa

Osim umjetničke dimenzije Krležinog stvaralaštva Kvirin Vasilj je u nekoliko navrata istaknuo i druge pozitivne strane Krležinog djela. Primjerice piše: »Ovdje-ondje on očituje pokoju dobru intuiciju ili je posudi od drugih, ali je odmah zamagli i rasprši hrpom nepotrebnih, suvišnih, često uvredljivih, nestvarnih i praznih riječi«²⁶ S odobravanjem popraća i pokoju Krležinu izjavu, kao:

»Miroslav Krležu je pisao, da ima gluposti jednako u socijalizmu kao i u kapitalizmu i da je bilo najljepše proživljavati socijalizam iz kapitalističke sredine. Ali to je bilo čuvstveno, a ne umno promatranje stvari. Veća ljepota stvari prije stvari, manja ljepota stvari poslije stvari.«²⁷

Također, u osvrtu na treće godišće *Hrvatske revije* spominje i kritiku Bogdana Radice (1904–1993) koja se tiče Krležine izjave o postojanju neke zajedničke južnoslavenske kulture:

»U cijelom Bogdanovom razmišljanju jedinu vrijednost predstavlja kritika Krležine teze o nekoj posebnoj južnoslavenskoj kulturi, ali i ta je već davno prije Bogdana napisana – samo je to Bogdan ponovio. Bogdan stavlja u sumnju Krležinu tvrdnju, da među našim stećcima ima i sarkofaga, što je točno, ali ne stavlja u sumnju Krležinu tvrdnju, da su svi stećci bogumilski spomenici.«²⁸

²⁴ Usp. Kvirin Vasilj, *Religija. Privodne i društvene znanosti* (Mostar: ZIRAL, 1997), p. 70.

²⁵ Kvirin Vasilj, »Apsolutno ništa«, *Hrvatski katolički glasnik* 42/7 (1983), pp. 195–196.

²⁶ Vasilj, *Kruh naš svagdašnji* (1990), p. 22.

²⁷ Kvirin Vasilj, *Politika. Politička teorija obzirom na osobnu i društvenu odgovornost* (Chicago: ZIRAL, 1984), p. 167.

²⁸ Kvirin Vasilj, »Opasnosti površnosti. Uz završetak III. god. izlaženja 'Hrvatske revije'«, *Danica* 34/4, 27. 1. 1954, p. 5; nastavak u *Danica* 34/5, 3. 2. 1954, pp. 5 i 8.

Godine 1979. u *Hrvatskoj reviji* Vasilj piše da Krleža sasvim iskreno iznosi svoje prigovore religiji, ali ti prigovori – nastavlja dalje Vasilj

»<...> njegovo je pisanje daleko od toga, da bi u sebi nosilo barem dubinu zabluda jednoga Humea ili Kanta. Međutim, moramo mu dati pravo, da iskreno iznosi svoje prigovore protiv religije, makar oni bili ne znam kako nelogični i nestvarni i makar u sebi ne nosili oznake profinjjenih zabluda. On u svojim spisima ne odaje poštivanje religijskih osoba, za razliku od Ive Andrića.«²⁹

Iako se Krleža prije socijalističkog iskustva žalio na jalovost kršćanske ljubavi, on se 1970-ih tuži u *Forumu* da svima nedostaje biblijska ljubav, aludirajući pri tome na jugoslavenske marksiste.³⁰ Nadovezujući se na to Vasilj mu poručuje:

»Ja mu od srca želim, da uvidi i to, da je biblijska ljubav samo zbog toga tako univerzalno lijepa, jer je to obogatvorena ljudska ljubav.«³¹

Iz tih, a i drugih razloga Vasilj neke neimenovane hrvatske teologe koji su nastojali predstaviti Krležu kao onog koji je u dubinama svoga bića bio katolik, sin konkretne Katoličke Crkve u Hrvatskoj, nedvosmisleno upozorava kako valja biti pristojan i pravedan te priznati svakoj osobi ono čime se ona predstavlja i ponosi. Posrijedi je zamjena Krležinih estetskih dostignuća s njegovim etičkim stavovima.³² Krleži treba priznati da je ateist, što čitatelji njegovih djela znaju, a i drugi isto mogu provjeriti. Koristiti književni ugled Miroslava Krleže u prilog Crkve je krivo i tendenciozno, kaže Vasilj i odlučno zaključuje:

»<...> prikazivati otvorene ateiste vjernicima vrijeđa ljudske osjećaje i vjernika i nevjernika: prvima se nanosi nepravda, jer se osobu koja je tako drsko i teško uvrijedila njihovo religijsko uvjerenje prikazuje kao vjernika; drugima se čini krivo, jer im se kuša oduzeti pravo na čovjeka koji njima u cijelosti pripada i od kojega oni, možda, crpe svoju životnu utjehu i ohrabrenje.«³³

Ovakav Vasiljev pristup nazire se i u drugim njegovim tekstovima:

»Čitajući Krležine eseje, uvjerio sam se, da bi Krleža na ispitu iz logike i spoznaje stvarnosti dobio negativnu ocjenu. Ali, on bi propao i na ispitu iz estetike. On

²⁹ Vasilj, »O Krležinu nebu« (1979), p. 122.

³⁰ Usp. Kvirin Vasilj, »Vjera i nevjera. Osvrt na Kadićev osvrt na Maruninu knjigu 'Ograničenja'«, *Hrvatska revija* 37/1 (1987), p. 197; Kvirin Vasilj, »Radost postojanja«, *Hrvatski katolički glasnik* 36/7 (1977), pp. 193–194.

³¹ Vasilj, »O Krležinu nebu« (1979), p. 123.

³² Usp. Kvirin Vasilj, »O nemoralnosti mudrolija«, *Hrvatski katolički glasnik*, 37/10 (1978), pp. 339–340.

³³ Vasilj, *Čovjek, njegova veličina i njegova bijeda* (1998), p. 56.

tretira kardinale, biskupe, redovnike, što više sve katoličke vjernike kao jednu osobu: sve, što se može reći o jednoj posebnoj osobi, može se izgovoriti o svim osobama, bez obzira na njihove sitne i krupne razlike u znanju ili neznanju, u moralnoj savršenosti ili nesavršenosti.«³⁴

Kao primjer takvog stava na drugom mjestu osvrće se na Krležinu Salomu iz istoimene drame (1963) koja je zavela Ivana Krstitelja (Johanaan) i nakon svog čina konstatala kako bi se poklonila Krstiteljevim idealima da ga kojim slučajem nije uspjela zavesti. Kako povijesna Saloma nije zavodila Ivana, pa on nije ni podlegao njezinim čarima, Vasilj postavlja pitanje: što bi u toj situaciji učinio Miroslav Krleža? Ne dvoji o tom da je i Krleža morao susresti religijske ljude koji su živjeli časno i neporočno usprkos njegovu bezbožnom pisanju i zavodenju, a on, Krleža, ipak zbog toga nije povjerovao u stvarnost transcendentnih vrednota, nego je u ime svojih ateističkih teza bio uvjeren da to nije ni moguće.³⁵ U konačnici:

»Izazovno vrijeđanje religijskih osjećaja i religijskog uvjerenja većine svoga naroda, koja to strpljivo i ljudski podnosi, nije nikakva hrabrost nego jeftina drskost.«³⁶

Na drugom mjestu:

»Taj se neotesanac stavlja, ne da spozna ljude i svijet, nego da nametne svoj unutarnji nered i prkos, da sve oko sebe, osim sama sebe i svojih sumišljenika, proglasi doslovno glupim <...> Između fanatika književnika i fanatika vjernika jedina je razlika u tome što ratuju na različitim poljima ratovanja. Ali i jedni i drugi nalaze najviši poticaj rada u nabujalim osjećajnim porivima i vatrenim strastima koje ne dopuštaju razumu da bi hladno i promišljeno prosudio svaku ljudsku situaciju i osmislio je svojom istinom.«³⁷

Pa pri susretu s jednonumnicima, osvjedočenim lašcima i drznicima, Vasilj jednostavno predlaže: »Religijski ljudi trebaju skrupulozno ljubiti istinu i živjeti skromno na temelju svoga vlastitoga rada.«³⁸

U knjizi *Čovjek, njegova veličina i njegova bijeda* Vasilj tumači Krležino poimanje vjere: »Miroslav Krleža misli da je vjera u Božje biće neizravan uzrok socijalne bijede u ljudskom društvu.«³⁹ U nastavku spominje druge mislioce,

³⁴ Vasilj, *Kruh naš svagdašnji* (1990), p. 21–22.

³⁵ Usp. Kvirin Vasilj, *Misli o religiji* (Chicago: Hrvatska franjevačka tiskara, 1983), p. 91.

³⁶ Vasilj, *Čovjek, njegova veličina i njegova bijeda* (1998), p. 56.

³⁷ Vasilj, *Čovjek, njegova veličina i njegova bijeda* (1998), p. 23; sličan tekst i u: Vasilj, *Ljepota i umjetnost* (1979), pp. 187–188.

³⁸ Vasilj, *Čovjek, njegova veličina i njegova bijeda* (1998), pp. 55–56.

³⁹ Vasilj, *Čovjek, njegova veličina i njegova bijeda* (1998), p. 22.

napose Pascala, koji tvrde suprotno: nevjera u Božje biće glavni je uzrok nereda u ljudskoj zajednici, društvenih nepravdi, klasnih borbi i izrabljivanja. Nadalje, u *Pjesmi iz hrvatske krčme* Krleža Boga naziva tiraninom, čemu se Vasilj nemalo čudi, jer čemu onog koji ne postoji uopće nazivati tiraninom ili netiraninom, odnosno ako postoji čemu ga opet nazivati tiraninom kad je on po samoj ideji protiv svake tiranije i nasilja. Vasilj ne propušta dometnuti kako se tiranija daleko više odnosi na ljude koji ne vjeruju u Boga, a koje Krleža svojim umjetničkim talentom mitologizira: Lenjina,⁴⁰ Broza i druge, jer:

»Kako je drukčije moguće protumačiti ropstvo njemačkog naroda Hitleru, ruskog naroda Staljinu, kineskoga naroda Mao Tse-tungu, koji su zarobili, unesrećili, pobili i uništili više naroda od svih prirodnih sila od početka svijeta do sada.«⁴¹

Suočen s, kako kaže, blasfemijama, protuslovljima i praznim riječima u pjesmi *Plameni vjetar*, nesređenim, buntovnim, prkosnim, nepročišćenim mislima, Vasilj uočava da pjesnikova unutarnja sloboda, ako je i postojala, ostaje zarobljena jednoumljem. Vasilj podsjeća na dužnost poštivanja svačijeg iskrenog uvjerenja, izuzev »uvjerenja« koje ne poštuje tuđe uvjerenje. Onaj tko zbog svog uvjerenja ne može poštivati tuđe uvjerenje, taj svoje uvjerenje nije utemeljio na nekim općeljudskim načelima spoznaje nego na vlastitoj sebičnosti koju je odjenuo u ruho nekog svjetonazora.⁴² Dakle, u ovom slučaju:

»Ova Krležina pjesma ne odaje nikakve sućuti prema piramidama mrtvih domobrana kao da se ne radi o ljudskim bićima, koja su pod utjecajem društvenih i povijesnih čimbenika postali mučenici ljudske zloće i pokvarenosti. Ono, što Krležino društvo propovijeda kao moralni ideal bratstva, poštenja, istine među svojim užim članovima odražava jedino religiozni ideal postavljen u pogrješne i krive metafizičke koordinate.«⁴³

Svoje razmišljanje naslovljeno »Trajno postajemo ono što još nismo« Vasilj započinje citatom iz Krležine drame *Don Quijote*: »Tako smo glupi da se ne usuđujemo biti ono što jesmo.«⁴⁴ Naoko nemaju nikakve veze Cervantesov Don

⁴⁰ Vasilj se čudi Krleži da je smatrao Vladimira Iljiča Lenjina (1870–1924) najuzornijom i najplemenitijom osobom kad taj čovjek, po našem autoru, nije služio ni svom ni drugim narodima, nego ih je okrutno zarobio i tlačio. Usp. Kvirin Vasilj, »Jedini čovjek kojega nije moguće uljepšati«, *Hrvatski katolički glasnik* 43/5 (1984), pp. 137–139.

⁴¹ Vasilj, *Sloboda i odgovornost. Čudoredni zakon* (1972), p. 129, slično i Vasilj, *Kruh naš svagdašnji* (1990), p. 21.

⁴² Usp. Vasilj, *Ljepota i umjetnost* (1979), p. 178.

⁴³ Vasilj, *Ljepota i umjetnost* (1979), pp. 178–179; Usp. Vasilj, »'Hrvatska revija' dokazuje veličine Hrvatske«, pp. 5 i 7.

⁴⁴ Usp. Kvirin Vasilj, *Isus iz Nazareta* (Zagreb: K. Krešimir, 1996), p. 206.

Nadalje u bilješkama: Vasilj, *Isus iz Nazareta* (1996).

Quijote, koji je bez smisla za stvarnost i u stalnom ratu s izmišljenim suparnicima, i Krležin Don koji je borac za duhovno oslobođenje i dostojanstvo osobe, onaj koji kida sponu, ubija božanstva, gasi zvijezde, uklanja srednjovjekovna strašila.⁴⁵ Nije li i Krležin junak izgubio smisao za stvarnost, dok se u 20. stoljeću još uvijek bori protiv srednjovjekovnih strašila, pita se Vasilj:

»Krleža veli da se njegov 'Don Quijote' bori protiv sredovjernih strašila. To on govori u dvadesetom stoljeću u kojem su darvinizam, marksizam i freudizam na vlasti pobili milijune nevine nerođene djece, koje je vodilo najbarbarskije ratove u povijesti i pobijalo druge teške milijune nevinih ljudskih bića, jednako odraslih kao i djece. Jest, u srednjem vijeku bilo je i mračnih pojava. Određeni broj heretika i takozvanih vještica izgubio je svoje živote, ali to je zaista samo sitnica prema masovnim i groznim zločinima koje je počinilo dvadeseto stoljeće, a kojim je i Krleža na svoj način i u svojoj mjeri ideološki kumovao. Dostojevski ima pravo: 'Ako nema Boga, onda je sve dopušteno.' I zaista, nigdje nismo čitali da je Krleža ikada osudio teške i grozne zločine koje su njegov Broz sa svojim marksistima počinili nad hrvatskim narodom i nad drugim narodima.«⁴⁶

Prisan odnos koji je Krleža imao s Josipom Brozom, a pri tom se činio slijepim za neke druge moralne veličine svog naroda, po Vasilju je osnova za poraznu ocjenu moralne dimenzije i moralnog tkiva Krležine osobnosti.⁴⁷ Uz to, imajući u vidu odnos prema tzv. »sitnim ljudima« i povlačeći neke paralele između Aristotela i Krleže,⁴⁸ Vasilj konstatira kako su u nekim društvima, pa eto između ostalih i u onom Krležinu, pojedinci vjernici iz društvenih razloga prisiljeni vladati se prividno kao nevjernici.⁴⁹

Osvrćući se 1973. godine na fragmente iz Krležina dnevnika koji je vodio 1967. godine, a koji su objavljeni u *Forumu* (1972), Vasilj prosuđuje:

»U njemu se najbolje, najzornije, najvjernije i najiskrenije očituje unutarnji svijet Miroslava Krleža, čovjeka, koji je oštro i bez obzira lupao po svojim protivnicima i nije žalio sarkastično izrugivati, oholo podejnjivati i nespretno karikirati i vrijeđati njihove ideje i najosobnije osjećaje i uvjerenja.«⁵⁰

Vasilj Krleži prigovara da nije dovoljno mario za povijest svog naroda do uspostave socijalizma,⁵¹ da je bio slijep za moralna razaranja ljudske osobe

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Vasilj, *Isus iz Nazareta* (1996), p. 208.

⁴⁷ Usp. Vasilj, *Kruh naš svagdašnji* (1990), p. 163.

⁴⁸ Usp. Vasilj, *Kruh naš svagdašnji* (1990), p. 23.

⁴⁹ Usp. Vasilj, »O Krležinu nebu« (1979), p. 123.

⁵⁰ Vasilj, »U očajnom svijetu Miroslava Krleže« (1973), p. 131.

⁵¹ Usp. Kvirin Vasilj, »O sofizmu poredbe i nekim drugim sofizmima«, u *Hrvatska revija* 36/3 (1986), p. 431; Kvirin Vasilj, »Apsolutno ništa«, *Hrvatski katolički glasnik* 42/7 (1983), pp. 195–196.

koje je donijela marksistička diktatura,⁵² kao što je bio slijep i za visoku duhovnu vrijednost hrvatskog naroda. Komentirajući Krležin esej *Borba principa* (tiskanog u *Novoj Evropi* 1922. godine; fragmentarno u *Republici* 1953. pod naslovom »O parlamentarizmu i o demokraciji kod nas«), za koji misli da je pisan bez upotrebe valjanih principa, Vasilj tvrdi:

»Krleža je sama sebe učinio duhovno slijepim pa nije mogao vidjeti visoku duhovnu vrijednost hrvatskog naroda. Kao grubi materijalist i marksist on se raduje sjekirama i noževima, koji će stvarno razbijati i sjeći glave tolikim zaista divnim seljačkim mladićima, čija je jedina krivnja bila, da su se nesebično i uistinu divno borili za političke slobode svoga naroda.«⁵³

Osvrćući se na spomenute Krležine dnevničke zapise i imajući u vidu ono što se dogodilo u Hrvatskom proljeću Vasilj piše:

»U njegovu dnevniku nigdje ne susrećemo izražene simpatije, sućut prema pobijenim hrvatskim vojnicima, ni prema mučenim, progonjenim, zatvaranim hrvatskim studentima i civilima. To su velikom većinom bili poštene, siromašni ljudi, koji su daleko iskrenije i požrtvovnije ljubili svoga bližnjega od g. Krleže, koji je sve ovo vrijeme, udobno i dosadno živio u Zagrebu, dok su drugi dokazivali svoju ljubav prema malome čovjeku svojom krvlju. On se naprotiv opredjeljuje za Jugoslaviju, kojom upravljaju veliko-Srbi i koju nastoje sustavno pretvoriti u veliku Srbiju. Njega ne smeta ni to, što su se prvi podigli protiv Deklaracije o hrvatskom jeziku njegovi gospodari Broz i Bakarić, koji prave svoje povijesne karijere služeći srpskim ciljevima i idealima. A kada se je napokon većina hrvatskih komunista opredijelila za humaniji i socijalniji komunizam u Hrvatskoj, Krleža se ljubi s Brozom, koji je pokušao fizičkom silom te nade hrvatskoga naroda u korijenu ugušiti i koji je svojim izjavama uvrijedio Hrvatski narod, kako ga dosada nitko u povijesti nije nastojao poniziti. To nam sve daje pravo, da svjesno zaniječemo Krleži istinske socijalne osjećaje, kao što ih također niječemo njegovim nezavidnim gospodarima Brozu i Bakariću i drugovima, što više, mi niječemo intelektualno poštenje svim srpskim, hrvatskim i slovenskim intelektualcima, koji odobravaju ovu vrstu komunističkog režima u svojim zemljama, jer kada bi bili umno poštene, oni bi i sami uvidjeli, da nije pravo, da Komunistička partija vlada cijelim narodom, kojemu uistinu pripada sva vlast nad samim sobom.«⁵⁴

Vraćajući se na gore spomenutu rečenicu »Trajno postajemo ono što još nismo« Vasilj sugerira da bi bolje bilo reći da čovjek treba ustrajno i dosljedno postajati ono što još nije (nevin i neporočan), nego da bude ono što već jest

⁵² Usp. Vasilj, *Kruh naš svagdašnji* (1990), p. 23.

⁵³ Kvirin Vasilj, »Religija i narodnost«, *Hrvatski katolički glasnik* 51/8–9 (1992), p. 246.

⁵⁴ Vasilj, »U očajnom svijetu Miroslava Krleže« (1973), p. 134.

(grešan), što obrazlaže na ovaj način:

»Ali ako smo ono što jesmo, kako se možemo bojati da budemo ono što jesmo! Čovjek može misliti da je u biti jednak životinjama, jer u biti nije jednak životinjama. Čovjek nije nikada gotovo i završeno biće; čovjek je biće koje se ostvaruje u povijesti. Ali na svakom koraku svoga razvitka čovjek treba težiti za svojom relativnom savršenošću. To znači: Čovjek ne smije nikada ostati pri onome što već jest, nego treba postojano težiti za još većom savršenošću. Stoga ne smijemo ostati ono što već jesmo, nego trebamo postojano težiti da postanemo ono što još nismo <...>«. ⁵⁵

Nije dovoljno umrijeti da bi se čovjek oslobodio odgovornosti za vlastita djela, kaže Vasilj, i nastavlja: »Stoga mi niti previše žalimo sudbinu krapinskoga čovjeka, koji se mogao braniti od svojih neprijatelja samo svojim noktima i kamenim sjekirama, niti zavidimo Krležinu čovjeku iz dvadeset prvoga stoljeća, koji će navodno potpuno i u cijelosti postati gospodar prirode i njezinih sila.« ⁵⁶ A što to Krleža može učiniti za čovjeka, pita se Vasilj. Spomenuti ga u nekoj svojoj pjesmi, drami ili romanu koji će, kaže Vasilj, svejedno završiti u nekom sloju zemlje. ⁵⁷ I nastavlja:

»<...> u perspektivi Krležina svijeta obuzima nam duh neizlječiva tuga i mračna tjeskoba i ispunja nam mozak neki nemoćan protest, pa bismo rado razorili cijelu povijest, kada bi nam to bilo samo moguće, i posve nanovo bismo uzorali zemlju, jer svoju neugasivu težnju za pravедnošću moramo nekako zadovoljiti pa makar i uz cijenu novih, još nečovječnijih nepravda i zločina, pa makar nevina ljudska bića još tragičnije stradala, jer nije moguće u cijelosti zadovoljiti naš nabrekli osjećaj pravde u tako stisnutom vremenu i u tako smanjenom prostoru, bez užasnih nepravda i strašnih zločina. Uza sve to Krleža ne zapaža da on upravo takve temelje postavlja svojoj skraćenoj budućnosti da bi antisocijalne biljke iz prošlosti produžile svoj korijen još dublje u zemlju i razvile svoje grane u još bogatije krošnje, jer ako čovjek ne nalazi trajno osjećaj i ravnotežu svojih snaga u povezivanju metafizike i fizike, njegove će se sve težnje usredotočiti na fiziku koja nije načelno adekvatan predmet njegovih mutnih i neartikuliranih čežnja; a susret i sraz dviju nerazmjernih i moralnim zakonom nekontroliranih sila – s jedne strane ljudskog duha, a s druge strane fizičkog svijeta – nužno djeluju kao potresi i vulkani.« ⁵⁸

⁵⁵ Vasilj, *Isus iz Nazareta* (1996), p. 206.

⁵⁶ Vasilj, *Čovjek, njegova veličina i njegova bijeda* (1998), p. 24.

⁵⁷ Usp. Vasilj, *Čovjek, njegova veličina i njegova bijeda* (1998), p. 25.

⁵⁸ Vasilj, *Čovjek, njegova veličina i njegova bijeda* (1998), pp. 25–26.

Zato i zaključuje:

»Pobjeda transcencije vodi k religiji, pobjeda pak sumnje vodi k nihilizmu, jer ako sama cjelina nema smisla, onda ne nose smisla u sebi ni njezini dijelovi.«⁵⁹

Iz toga razloga Vasilj prosuđuje kako su Krleža i njegovi istomišljenici izvršili dalekosežne promjene ljudske osobe, a da nisu promislili što će iz tog nastati: čovjek koji ostvaruje minimume dobra i maksimume zla. Cilj im je bio oboriti dotadašnje vrijednosti i na njihovo mjesto staviti oprečne:

»Krležine derivacije čovjeka završavaju u životinjskom ropstvu čovjeka čovjeku, samu sebi i stvarima <...> Krležin je čovjek najdjelotvorniji proizvođač besmisla ljudskog postojanja, čovjekove tjeskobe, boli i patnje, od kojih u svome svijetu ne zna ništa dobro zamijesiti. Ovdje priroda postupa mnogo svrsishodnije od čovjeka, jer ona svoje otpatke ponovno prerađuje i uzima ih za hranu.«⁶⁰

Čudi se: »Ne znam, je li se Miroslav Krleža ikada pitao <...> kakvi se to mehanizmi zbivaju u ljudskoj osobi, da u njoj materija vidi i čuje, pojmi i misli materiju.«⁶¹

Vasilj u svom dnevniku s nadnevkom 15. listopada 1998. i podnaslovom »M. Krleža i umiranje« bilježi: »Kada sam prošloga ljeta boravio u Hercegovini, dao mi je Fra Marko Dragičević, st. <...> nekoliko izrezaka iz Večernjega lista, u kojima Jozo Palježević⁶² objavljuje svoj razgovor s Miroslavom Krležom o smrti Krležine žene Bele i o smrti uopće.«⁶³

»Krleža očito zamišlja svoju besmrtnost u svijesti budućih pokoljenja, jer on ne vjeruje u osobnu besmrtnost ni u transcendentnu odgovornost za svoja djela. Ali on se i ovdje vara u velikoj mjeri, jer buduća pokoljenja ne će ništa držati do njega kao čovjeka. Bio bi apsurdan svijet, u kojemu bi konačna sudbina sveca i nesveca bila jednaka. Ali ovaj apsurdni svijet mi sami zamišljamo u svojoj pameti, jer svijet bi bio apsurdan samo onda, kada ne bi bilo Boga kao stvoritelja prirodnih bića u njegovu bitku. Ne mogu zamisliti, da će budući naraštaji imalo cijeniti čovjeka, koji je tako ravnodušno gledao ubijanje i klanje svoga vlastitoga naroda i koji se je ljubio s najvećim ljudubojicama u povijesti. Istina, on će zadržati svoje mjesto u hrvatskoj književnosti, ali ni to ne će biti tako veliko i uzvišeno, kako neki zamišljaju <...> Krleža je nemiran i nesretan duh, koji se

⁵⁹ Vasilj, *Kruh naš svagdašnji* (1990), p. 182.

⁶⁰ Vasilj, *Čovjek, njegova veličina i njegova bijeda* (1998), p. 27. Slično u: Vasilj, »Veličina i bijeda čovjeka – skraćeni svijet M. Krleže«, (1956), pp. 6 i 7; Vasilj, »U očajnom svijetu Miroslava Krleže« (1973).

⁶¹ Vasilj, *Kruh naš svagdašnji* (1990), p. 23.

⁶² Vasilj ovdje piše po sjećanju. Vjerojatno se radi o Jozi Puljizeviću (1931–2010), publicistu i kazališnom kritičaru.

⁶³ Vasilj, *Kruh naš svagdašnji* (1990), p. 182.

nastoji braniti riječima, šetnjama i nabranjem boja, nekada stvarnih, a nekada projiciranih iz dubina svoje bogate, ali nesredene i neobuzdane mašte.«⁶⁴

Zaključak

Ponekad može iznenaditi činjenica da ljudi nekih ideoloških pozicija posežu za radovima ljudi oprečnih pozicija, a i začuditi ukoliko prvi izjave da uživaju čitajući djela drugih. Donekle se to pokazuje u slučaju Kvirina Vasilja, hrvatskog filozofa usmjerenog na ljudsku egzistenciju koji je živio svakidašnjicu hrvatske emigracije i kroz duži niz godina rado posezao za djelima hrvatskog pisca Miroslava Krležę. U pedesetak godina stvaralačkog života Vasilj je barem povremeno čitao Krležina djela i analizirao njihov sadržaj, isticao njihovu književnu, pjesničku i esejističku vrijednost, bogat i plastičan jezik, tečan stil pisanja, jednom riječju sve ono što je Krležu činilo istaknutom figurom u modernoj hrvatskoj književnosti. Iako je rado čitao Krležu, Vasilj nažalost nije napisao neku sustavnu književno-kritičku analizu Krležinog djela, izuzev tri spominjana eseja s Krležom kao referentnom točkom, ali opet ne s isključivo književno-kritičke pozicije.

U ovom radu vrlo prikladan problemski, a ne kronološki pristup u iznošenju Vasiljeva stavova o Krleži urodio je dihotomijom: onom umjetničkom i onom ideološkom koja u samim Vasiljevim napisima i osvrtima nije toliko očito izražena. Vasilj, uvijek u nekom kontekstu, iznosi primjer iz Krležina opusa, ukazuje na umjetničku stranu napisanog, identificira ideološku poziciju i nastavlja s elaboratom o prije započetoj temi.

U istraživanju jasno je došao do izražaja Vasiljev temeljni stav: da Krležin vidokrug kojim slučajem nije bio skučen marksističkim (tj. materijalističkim) humanizmom, njegovo bi stvaranje imalo univerzalnu vrijednost u kojoj bi se mogao ogledati svaki čovjek. Budući da je izostao taj univerzalizam pa i transcencija, odnosno ako je i postojao, on je rijetko dolazio do izražaja (npr. u trenucima tuge za suprugom Belom ili kod odabranih likova u iskrama ljudske transcencije), Krleža ostaje bitno zatvoren u ovaj materijalistički svijet. Otud su Krležin govor o Bogu-tiraninu, religiji i religioznim ljudima tek susljedni produkt zauzete pozicije. Uz to, pripadnost grupi koja religiji pristupa kao ideologiji, protivničkoj stranci, nekako podrazumijeva i naklonost prema etabliranim ličnostima skupine što, prema Vasilju, kod Krležę jasno dolazi do izražaja. Ta naklonost je, s Vasiljeve udaljene pozicije, poprimila formu

---

⁶⁴ Vasilj, »U očajnom svijetu Miroslava Krležę« (1973), p. 137.

pristranosti i učinila Krležu slijepim za dobar dio vrijedne hrvatske povijesti, duhovnosti, tradicije i religije.

Na kraju, imajući u vidu sve ovdje izneseno, ali i činjenicu kako Kvirin Vasilj, živeći izvan marksističke Jugoslavije, nije mogao znati sve ono što se događalo s Krležom i oko Krleže, kao ni sudjelovati u raspravama o Krleži u samostalnoj Hrvatskoj, pa možda i utjecati na neke ocjene njegova lika i djela, Vasiljevo teorijsko promišljanje danas može imati ili ne imati svoju težinu, ovisno o kutu iz kojeg se promatra. Međutim, distingviranje između ideološke i umjetničke dimenzije djela Miroslava Krleže, gdje se zbog prve ne odbacuje ona druga, nego se upravo preko nje nastoji shvatiti i u kontekstu protumačiti cjelokupni doseg umjetničkog djela, zasigurno predstavlja poželjan i hvale vrijedan napor svojstven tek pokojoj (filozofskoj) duši.

Bibliografski prilog Kvirin Vasilj o Miroslavu Krleži

Nakon Drugoga svjetskoga rata (1945)

- »'Hrvatska revija' dokazuje veličinu Hrvatske«, *Danica* 32/21, 21. 5. 1952, pp. 5 i 7.
- »Opasnosti površnosti. Uz završetak III. god. izlaženja 'Hrvatske revije'«, *Danica* 34/4, 27. 1. 1954, p. 5; nastavak u *Danica* 34/5, 3. 2. 1954, pp. 5 i 8, na p. 5.
- »Dubine i širine hrvatske kulture. Smisao kulture«, *Osoba i duh* 6/1 (1954), pp. 35–59, na p. 42.
- »Veličina i bijeda čovjeka – skraćeni svijet M. Krleže«, *Danica* (Chicago) 36/51–52, 19. 12. 1956, pp. 6–7.

Nakon sloma Hrvatskoga proljeća (1971)

- Sloboda i odgovornost. Čudoredni zakon* (Rim: Izdanja Ranjeni labud, 1972), pp. 128–129.
- »U očajnom svijetu Miroslava Krleže«, *Hrvatski kalendar* 30 (1973), pp. 131–137.
- »Umjetnost i čudorednost«, *Hrvatski kalendar* 32 (1975), pp. 54–61, pp. 60–61.
- »Radost postojanja«, *Hrvatski katolički glasnik* 36/7 (1977), pp. 193–194, na p. 194.
- »O nemoralnosti mudrolija«, *Hrvatski katolički glasnik*, 37/10 (1978), pp. 339–340, na p. 340.
- »O Krležinu nebu«, *Hrvatska revija* 29 (1979), pp. 121–123.

Ljepota i umjetnost (Chicago – Roma – Zürich – Toronto: Ziral, 1979), pp. 135, 139, 141, 174, 177–179, 187–190.

»O savjesti«, *Hrvatski katolički glasnik* 39/9 (1980), pp. 258–259, na p. 259.

»Trideset godina *Hrvatske revije* (1951.–1980.)«, *Hrvatska revija* 30/4 (1980), pp. 596–604, na p. 601.

»Kršćani i marksisti i ideja njihove suradnje. Ljudska osoba i zakon njezine transcendencije«, *Hrvatska revija* 31/1 (1981), pp. 56–67, na pp. 56–57.

Nakon Krležine smrti (1981)

»Apsolutno ništa«, *Hrvatski katolički glasnik* 42/7 (1983), pp. 195–196, na p. 195.

Misli o religiji (Chicago: Hrvatska franjevačka tiskara, 1983), p. 91.

»Jedini čovjek kojega nije moguće uljepšati«, *Hrvatski katolički glasnik* 43/5 (1984), pp. 137–139, na p. 137.

Politika. Politička teorija obzirom na osobnu i društvenu odgovornost (Chicago, ZIRAL, 1984), p. 167.

»O sofizmu poredbe i nekim drugim sofizmima«, *Hrvatska revija* 36/3 (1986), pp. 425–432, na p. 431.

»Hrabrost«, *Hrvatski katolički glasnik*, 45/6 (1986), pp. 163–164, na p. 164.

»Vjera i nevjera. Osvrt na Kadićev osvrt na Maruninu knjigu 'Ograničenja'«, *Hrvatska revija* 37/1 (1987), pp. 195–197, p. 197.

»Povijesno–estetska studija fra Raspudića o 'Gospinu plaču' Nuićeva molitvenika«, *Hrvatska revija* 39 (1989), pp. 344–345, na p. 345.

Kruh naš svagdašnji (Chicago: ZIRAL, 1990), pp. 21–22, 163, 181–182.

Nakon uspostave Republike Hrvatske (1990–1991)

»Religija i narodnost«, *Hrvatski katolički glasnik* 51/8–9 (1992), p. 246.

Filozofija života (Zagreb: K. Krešimir, 1994), pp. 47–48.

Isus iz Nazareta (Zagreb: K. Krešimir, 1996), pp. 206–208.

Religija. Prirodne i društvene znanosti (Mostar: ZIRAL, 1997), p. 70.

Čovjek, njegova veličina i njegova bijeda (Mostar: ZIRAL, 1998), na pp. 21–27, 55–56.

Religija i nereligija: rasprave i članci, priredio Draženko Tomić (Zagreb: Glas Koncila, 2015), pp. 302–338.

Kvirin Vasilj on “the limited world” of Miroslav Krleža

Summary

Croatian philosopher Kvirin Vasilj (1917–2006) focused on the physical and metaphysical challenges of the concrete existence of man. Croatian writer Miroslav Krleža (1893–1981) is a distinguished figure of Croatian modern literature. Although contemporaries, they most probably never met. On the basis of Vasilj’s writings about Krleža, it appears that he has read much of Krleža’s works, particularly his lyric poetry. By contrast, we might assume that Krleža has not read any of Vasilj’s six hundred bibliographic units, either because his works were not accessible in Yugoslavia, or because of ideological reasons.

The first article in which Vasilj mentions Krleža is a review published in *Danica*, Chicago weekly, from May 1952, while in the accessible published works Vasilj’s last mention of Krleža dates from 1998. It was in the 1980s that Vasilj became increasingly preoccupied with Krleža’s work. Vasilj never embarked upon a systematic literary-critical analysis of Krleža’s works, yet he published three essays with Krleža as a reference point: “Veličina i bijeda čovjeka – skraćeni svijet M. Krleže” [“The magnitude and misery of man – limited world of M. Krleža”] (1956), “U očajnome svijetu Miroslava Krleže” [“In the desperate world of Miroslav Krleža”] (1973), and “O Krležinu nebu” [“On Krleža’s heaven”] (1979).

In this article Vasilj’s attitude towards Krleža is approached in terms of problem, and not chronologically. From Vasilj’s perspective tackled separately are the artistic and ideological dimension of Krleža’s work.

In his aesthetics *Ljepota i umjetnost* [*Beauty and art*], as well as in his other writings, Vasilj admits to Krleža that his verses touch upon the fate of man, even in the poem *Plameni vjetar* [*The fiery wind*], whose message he rejects, yet recognises its technical perfection, and on one occasion referred to his artistic style as “rococo.”

On the other hand, Vasilj always warns about the ideological background of Krleža’s works: limited Marxist humanism. He recurrently criticised Krleža’s objections to religion, notably his belief that “the faith in the Divine being is an indirect cause of social poverty in human society.” Most curious he finds “Pjesma iz hrvatske krčme” [“The Poem from Croatian inn”], in which Krleža refers to God as tyrant. Among the rebellious and confusing messages of the poem *Plameni vjetar*, Vasilj observes that Krleža shows no sympathy for “the pyramids of dead defenders.” Upon his reading of Krleža’s drama *Don Quijote*, Vasilj remarks that Krleža’s hero is fighting against medieval monsters instead of the totalitarianism of the twentieth century. Moreover, Krleža without reservation glorifies Lenin, Stalin, Broz, men who –from Vasilj’s perspective– were the great tyrants of the twentieth century.

Vasilj’s conclusion from 1986 perhaps best epitomises his assessment of Krleža’s work: “What adds a human value to Krleža’s works are the sparks of human transcendence; what prevented them from becoming an ultimate human value is the negation of man’s transcendence.”

Key words: Kvirin Vasilj, Miroslav Krleža, philosophical criticism of a literary text